

Mediterrani: la necropolítica de la frontera

Blanca Garcés Mascareñas
Investigadora sènior del CIDOB^a

Paraules clau: necropolítica, frontera, salvament marítim,
Mediterrani

Aquest article fa un repàs històric de com el Mediterrani s'ha frontieritzat a partir de la normalització de les morts: des del naufragi del 2013 davant les costes de Lampedusa fins al silenci eixordador davant les morts (per omissió) de l'últim gran naufragi del mes d'abril del 2021. Durant els primers anys, la qüestió central va ser com salvar vides, tot i que la resposta de com fer-ho va anar canviant any a any. En els últims anys, i potser accelerat pel context de pandèmia, salvar vides ha deixat de ser la qüestió. L'estat ha passat a actuar (o a no fer-ho) a cara descoberta i sense subterfugis, fins i tot quan les seves accions vulneren clarament la pròpia legalitat. En aquest context, l'article acaba interrogant-se sobre quin ha sigut el paper de les ciutats (i de la ciutat de Barcelona) i què hauria de tenir tota ciutat refugi que vulgui ser-ho, tant en l'àmbit de la política internacional com a escala més local i a la pràctica.

Introducció

“El mar està ple de morts (...). No queda més lloc, ni per als morts ni per als vius”.

Aquestes eren les paraules de l'alcalde de Lampedusa, Giusi Nicolini, quan el 3 d'octubre de 2013 van morir 366 persones davant les costes de l'illa. D'aquell dia són les imatges de centenars de fèretres posats en fila en un hangar de l'aeroport. També d'aquell dia són els crits d'“assassí, assassí” dirigits a Angelino Alfano, aleshores vicepresident del govern italià i ministre de l'interior.

Més de dos anys després, el 18 d'abril de 2015, un pesquer amb més de 800 persones a bord va bolcar al canal de Sicília. Van sobreviure 28 persones i els equips de rescat

a. bgarces@cidob.org, [@blancagarcesmas](https://twitter.com/blancagarcesmas)

van recuperar 24 cossos. La resta va desaparèixer sense deixar rastre. L'aleshores primer ministre italià, Matteo Renzi, va demanar respostes immediates: “fa vint anys nosaltres i Europa vam tancar els ulls davant de Srebrenica. Avui no podem tancar els ulls una altra vegada i recordar-ho només després”.

Des d'aleshores cada any han continuat morint milers de persones a la Mediterrània. Sense comptar els desapareguts, es van registrar 4.054 morts al 2015, 5.143 al 2016, 3.139 al 2017, 2.299 al 2018, 1.885 al 2019 i 1.417 al 2020. Quasi 18.000 morts en 6 anys. L'últim gran naufragi va tenir lloc el 22 d'abril de 2021, quan almenys 130 persones van morir en algun punt de la ruta entre Líbia i Itàlia. Aquesta vegada, les seves morts a penes van ser notícia. Tampoc ho va ser el fet que cap servei oficial de salvament marítim (ni de Líbia, ni de Malta ni d'Itàlia) sortís a socorre'ls a pesar de les seves demandes reiterades d'ajuda.

Tal com senyalava De Genova (Garelli i Tazzioli, 2017: 5), la normalització de les morts a la Mediterrània és el que en cert sentit ha portat a la seva naturalització com a frontera. Però no només és la naturalització de les morts. És la indiferència davant d'aquestes morts i l'acceptació que, efectivament, el dret dels estats a “defensar” les seves fronteres, evitant o contenint les arribades irregulars, passa per davant de l'obligació (tant d'estats com d'individus) de socórrer aquelles persones en perill. Aquest últim naufragi ha posat de manifest, ara sí, sense subterfugis i de manera descarada, que se'ls va deixar morir. Això és el que representa precisament la “necropolítica de la frontera”: quan les morts formen part, o es consideren efectes col·laterals, de les polítiques de no arribada.

Aquest article fa un repàs històric de com hem arribat fins aquí: des del naufragi del 2013 davant les costes de Lampedusa fins al silenci eixordador davant les morts (per omissió) de l'últim gran naufragi al mes d'abril del 2021. Durant els primers anys, la qüestió central va ser com salvar vides, tot i que la resposta de com fer-ho va anar canviant any a any. En els últims anys, i potser accelerat pel context de pandèmia, salvar vides ha deixat de ser la qüestió. L'estat ha passat a actuar (o a no fer-ho) a cara descoberta, fins i tot quan les seves accions vulneren clarament la pròpia legalitat. En aquest context, l'article acaba interrogant-se sobre quin ha sigut el paper de les ciutats (i de la ciutat de Barcelona) i què hauria de tenir tota ciutat refugi que vulgui ser-ho, tant en l'àmbit de la política internacional com a escala més local i a la pràctica.

1. Salvament marítim (2014)

Els primers a salvar vides al Mediterrani van ser pescadors i capitans d'embarcacions mercants. Aviat van arribar-hi també els vaixells de la guàrdia costera italiana. Tot i que el seu objectiu era la seguretat i el control de fronteres, no podien escapar de l'obligació de salvar vides en alta mar. Al 1997, per exemple, la guàrdia costera italiana va al·legar la impossibilitat de realitzar devolucions a Tunísia per l'obligació, marcada per les lleis marítimes internacionals, d'assistir les persones migrades en dificultat i portar-les a les costes italianes. Des d'aleshores, els recursos de la guàrdia costera van anar en augment. Tot i que la guàrdia costera va continuar tenint la seva raó de ser en el control de fronteres, salvar vides també va estar entre les seves prioritats. No formava part del discurs oficial, però sí que constava en el seu reglament, i així ho van fer a la pràctica.

El naufragi del 3 d'octubre de 2013 va canviar, però, la política (també en la seva dimensió discursiva) i les polítiques. Des d'aquell mateix dia, la necessitat de salvar vides es va convertir en una de les prioritats principals. Cecilia Malmström, aleshores comissària europea d'Interior, va denunciar que aquesta no és l'Europa que volien. El govern italià, més enllà de declaracions, va respondre posant en marxa l'Operació Mare Nostrum, que va representar un augment considerable dels mitjans per patrullar en aigües internacionals de l'estret de Sicília.

A més a més, l'Operació Mare Nostrum va implicar també el retorn de l'Estat italià en les operacions de rescat marítim, ja que va passar a tenir el monopoli del rescat, és a dir, a coordinar les operacions i distribuir les arribades entre els diferents ports. És interessant fer notar que aquest protagonisme estatal va permetre i fins i tot encoratjar l'entrada d'actors no estatals. De fet, va ser sota el paraigua de l'Operació Mare Nostrum que les ONG van tornar al Mediterrani. Sota coordinació estatal, podien participar en les operacions de rescat sense el temor de ser acusades de tràfic d'immigrants.

L'Operació Mare Nostrum va durar poc més d'un any, del 18 d'octubre de 2013 al 31 de desembre de 2014, i va acabar amb un balanç final de més de 170.000 persones rescatades. Tot i els intents d'europenitzar-la tant a escala política com financera, la Unió Europea només va accedir-hi a mitges. El govern britànic va ser-ne un dels opositors principals, al·legant que una Operació Mare Nostrum a escala europea tindria un efecte crida i encoratjaria les persones migrants a jugar-se la vida. Aquí l'argument es capgirava: si bé salvar vides continuava sent l'argument

principal, ara servia per justificar la política contrària, és a dir, la fi de les operacions de rescat i fins i tot més controls i devolucions a països com Líbia i Turquia.

Sabent que no serien rescatats o que serien retornats d'immediat, qui s'atreveria a posar la seva vida en risc? “Ofega un migrant per salvar un migrant”, així ho sintetitzava un periodista britànic al *The Telegraph*¹. L'argument és que, com més control i més devolucions, menys sortides i, per tant, menys morts. Així va ser com el discurs humanitari i el de la securització es van acabar donant la mà. El resultat va ser l'operació europea Tritó, amb molts menys recursos i centrada fonamentalment en el control de fronteres.

2. Lluita contra els traficants (2015)

La segona gran tragèdia, la d'aquell 18 d'abril de 2015, va tornar a canviar política i polítiques. El *mea culpa* de Jean-Claude Juncker, aleshores president de la Comissió Europea, va ser absolut. En un debat parlamentari, Juncker va reconèixer que posar fi a l'Operació Mare Nostrum havia sigut un error amb un alt cost en vides humanes. En conseqüència, va anunciar que triplicaria el pressupost, fins a arribar al nivell de l'Operació Mare Nostrum. Segons ell, es restabliria així “el que s'havia perdut pel camí” i es retornava “a la normalitat”². No només en termes de pressupost, també d'intenció. Frontex posava el rescat al centre de les operacions i ho faria més enllà de

1. Es pot consultar a <https://www.telegraph.co.uk/news/politics/11192208/Drown-an-immigrant-to-save-an-immigrant-why-is-the-Government-borrowing-policy-from-the-BNP.html>

2. La intervenció de Juncker es pot consultar a https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_15_4896

l'espai territorial dels estats membres, també en aigües internacionals i fins i tot en aigües líbies.

Però el resultat més directe d'aquell 18 d'abril va ser la posada en marxa de l'Operació Sophia, que també tenia com a objectiu "salvar vides", però aquesta vegada no en mode "cerca i rescat", sinó en mode "lluita i combat contra els traficants". A imatge i semblança de l'Operació Atalanta, l'objectiu de la qual era posar fi a la pirateria a la Banya d'Àfrica i a l'Oceà Índic, l'Operació Sophia tenia com a objectiu principal identificar, capturar i destruir les barques dels traficants.

Així, en poc menys de dos anys, es produïa un triple gir. Primer, la protecció ja no es garantia a través del rescat i desembarcament en costes italianes, sinó evitant la sortida de les persones migrants des de les costes del nord de l'Àfrica. El rescat, doncs, es passava a fer de manera "preventiva", deixant-los a terra. Segon, l'objectiu ja no eren les persones migrants, sinó les embarcacions que les transportaven. Tercer, pel que fa al discurs, la culpa va passar a ser dels traficants. L'argument era que destruint els seus vaixells se salvaven les persones migrants de caure en l'esclavitud. Com més inhumà i salvatge es presentava l'altre costat (el dels traficants), més humana i mancada de la responsabilitat de les morts passava a ser vista la frontera europea. Així, se salvava novament la disjuntiva entre humanitarisme i securització de la frontera: controlar les fronteres i lluitar contra els traficants era la millor manera de "salvar vides".

Aquest mateix enfocament va quedar reforçat amb el pla d'acció contra el tràfic il·lícit de migrants que es va posar

en marxa al maig de 2015. El Pla justifica la lluita contra els traficants, no només com a facilitadors del creuament irregular de fronteres, sinó com a explotadors i abusadors de les persones migrants. Però l'argument va més enllà: seria la falta d'escrúpols dels traficants el que explicaria sobretot les morts en frontera. Així, segons el document: "per maximitzar els beneficis, els traficants sovint amunteguen centenars de migrants en embarcacions no aptes per navegar (...). Molts migrants s'ofeguen al mar, s'asfixien en contenidors o moren en deserts"³. D'aquesta manera, la Unió Europea semblava deixar de sentir-se'n responsable.

Es passava així del *mea culpa* de les declaracions de Juncker a la denúncia; del rescat a la lluita contra els traficants; de salvar vides al mar, a salvar vides de manera preventiva deixant-los en terra.

3. Externalització del control i la protecció (2016)

Si bé a l'abril del 2015 l'atenció estava posada en la ruta entre Líbia i Itàlia, la majoria del més d'un milió de persones que van entrar de manera irregular a Europa al llarg d'aquell any ho van fer a través de la frontera grecoturca. D'aquí que el focus polític passés de la ruta central a l'oriental. És en aquest context que cal entendre l'acord entre la Unió Europea i Turquia, firmat el 18 de març de 2016.

Els juristes insisteixen que, més que un acord, va ser una nota de premsa. El Tribunal de Justícia de Luxemburg el

3. El Pla és accessible a: [https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/com_com\(2015\)0285_/com_com\(2015\)0285_es.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/com_com(2015)0285_/com_com(2015)0285_es.pdf).

va definir com un pacte informal entre Turquia i els estats membres i no amb el Consell Europeu, per la qual cosa el febrer de 2017 es va declarar incompetent per valorar-lo. Una i altra cosa van convertir l'acord UE-Turquia en pur oxímoron: tan implacable per als sol·licitants d'asil sobre els que es va imposar, com vaporós (per quasi inexistent) per als tribunals de justícia.

Amb aquest acord, Turquia es comprometia a readmetre tota persona arribada irregularment a les costes gregues. A canvi, els estats membres acceptaven reasentar un ciutadà siríà per cada siríà retornat a Turquia. A més, la Unió Europea es comprometia a accelerar el procés de liberalització de visats per als ciutadans turcs i incrementar l'ajuda financera per a l'acollida de refugiats a Turquia (de 3.000 a 6.000 milions d'euros). El missatge era clar: els que intentessin arribar irregularment a Grècia serien retornats, mentre que els que esperessin pacientment a Turquia tindrien la possibilitat d'entrar en el seu lloc.

L'acord va ser un fracàs en dos dels seus principis fonamentals: un any després, ni hi havia hagut expulsions massives de Grècia a Turquia (menys de 1.000 sirians havien sigut retornats), ni s'havien obert vies legals i segures des de Turquia a la Unió Europea (no s'arribava ni les 3.000 persones reasentades). Sí que s'havien reduït dràsticament les arribades irregulars a Grècia: de les 1.740 per dia unes setmanes abans de l'acord, a les 47 un mes després. En aquest sentit, l'acord sí que va servir per segellar la frontera oriental de la Unió Europea. Si llançar-se al mar continuava sent l'única opció per demanar asil a Europa, com s'explica aquesta reducció de les arribades?

Perquè l'acord entre la UE i Turquia va representar un pas més en la política europea d'externalització del control migratori. A canvi de diners i la promesa (incomplerta) de reobrir el procés de liberalització de visats, Turquia es comprometia a controlar les fronteres externes de la Unió Europea i a acollir els refugiats que els estats membres no estaven disposats a rebre. La llarga història d'acords d'Espanya amb països africans, però sobretot amb el Marroc, demostra que l'externalització del control migratori sí que és efectiva, bàsicament perquè és més fàcil evitar que arribin que retornar-los una vegada són dins. I perquè aquests estats actuen amb més impunitat i, per tant, amb més eficiència.

Però més enllà de l'externalització del control migratori, la reducció en el nombre d'arribades no es pot entendre sense tenir en compte què va passar dins de les mateixes fronteres europees. En els mesos anteriors a l'acord amb Turquia, les fronteres internes dels Balcans, seguint l'exemple de països com Àustria, Hongria i Alemanya, van anar tancant-se progressivament. El tancament de fronteres, juntament amb controls militars i devolucions en calent altament agressives, va convertir el corredor cap al centre i al nord d'Europa en un mur pràcticament infranquejable.

Amb la ruta dels Balcans tancada, Grècia (fins aleshores terra de trànsit) va passar a ser destí final. Això va ser especialment així per a les persones que van arribar després de l'acord entre la UE i Turquia, que van veure com d'un dia per l'altre quedaven atrapades a les illes. Segons la Comissió Europea, la restricció geogràfica era necessària per assegurar el retorn immediat a Turquia o als països

d'origen. Enfront del retorn (d'altra banda, sempre difícil a la pràctica), l'única alternativa va passar a ser demanar asil a Grècia, amb tot el que això implicava en termes de procediments llargs i incerts, i sovint també d'un sistema d'acollida clarament inadequat.

4. Externalització del salvament i criminalització de les ONG (2018)

Amb el tancament de la frontera grecoturca, el focus (polític i mediàtic) va tornar a la ruta central, que va registrar el major nombre d'arribades irregulars a Europa al 2016 (amb 181.436 arribades comptabilitzades) i al 2017 (amb 119.369). Al 2018 la pressió migratòria es va desplaçar cap a la frontera sud espanyola, amb 55.206 arribades irregulars registrades aquell any en comparació amb les 23.122 d'Itàlia i les 30.706 de Grècia. És en aquest context, i especialment a partir del 2018, que assistim a un doble procés: l'externalització del rescat a les guàrdies costeres dels països del sud i la criminalització de les ONG que salven vides al Mediterrani.

L'externalització del rescat va tenir a veure amb la reducció dels equips de salvament marítim tant a Itàlia com a Espanya. Per exemple, al llarg del 2018 i el 2019, el salvament marítim a la frontera sud espanyola va patir importants retallades de pressupost, l'avaria prolongada dels radars de cerca i deficiències estructurals del personal de les embarcacions de rescat. Com menys capacitat de salvament dels països del nord, més competències i recursos dels del sud. Així, el 2018 Líbia va recuperar novament la seva zona SAR (*Search and Rescue Region*) i la seva guàrdia costera va rebre entrenament i finançament per part de la Unió Europea i els seus estats membres.

La lògica de reforçar les guàrdies costeres del sud i reduir la capacitat i les competències de les del nord és clara: rescatades des del sud, les persones migrants poden ser retornades al sud. Això és justament el que busca l'externalització del rescat: facilitar el que una embarcació europea no pot fer pel principi de “no devolució”, és a dir, retornar persones a tercers països no segurs. Ens podríem preguntar si entregar persones migrades a les guàrdies costeres del sud no és una manera indirecta de fer el mateix. En aquest punt, tant a escala política com fins i tot també judicial, sovint es conclou que el que passi en “aquest més enllà” no és de la nostra incumbència.

Paral·lelament al reforçament de les guàrdies costeres del sud, en els últims anys hem assistit a la progressiva criminalització de les ONG de rescat. D'una banda, se les ha acusat d’“afavorir la immigració clandestina” i de “col·laborar amb els traficants”. De l'altra, les ONG també han sigut perseguides, en el cas de la ruta central, per no col·laborar amb la guàrdia costera líbia. Des d'aquesta perspectiva, és igual qui hi hagi darrere de la guàrdia costera o en quines condicions es donin els rescats. És una qüestió de competències, i ara —argumenten les autoritats— les competències són seves.

Dos exemples d'aquestes acusacions són els casos del *Iuventa*, un vaixell de rescat d'un grup d'activistes alemanys, i l'*Open Arms*, de l'ONG badalonina. En el primer cas, al juliol del 2017, les autoritats italianes van confiscar el vaixell acusant-los de treballar amb els traficants, dels quals suposadament haurien rebut els immigrants amb l'objectiu de portar-los a Europa. En el segon cas, al març del 2018, el vaixell *Open Arms* va ser

retingut a Sicília, també per promoure la immigració irregular, però aquesta vegada acusat de no col·laborar amb la guàrdia costera líbia.

Aquesta criminalització de les ONG no és única ni exclusiva de la ruta central i del govern italià, en aquells moments dominat per l'aleshores ministre d'Interior Matteo Salvini. Al 2019, l'embarcació *Open Arms* va ser immobilitzada al port de Barcelona al·legant raons tècniques. Amb una opinió pública especialment favorable a “salvar vides en el Mediterrani”, el govern espanyol (el mateix que mesos abans havia donat la benvinguda a l'*Aquarius*, al qual es van tancar els ports italians) va retenir l'embarcació, això sí, sense les gesticulacions polítiques de Salvini i argumentant raons tècniques, que buscaven matar el tema per la via administrativa.

Dèiem que les ONG van retornar al Mediterrani sota el paraigua de l'Operació Mare Nostrum per assistir o treballar sota la coordinació de les autoritats italianes. La progressiva retirada del govern italià primer i de la Unió Europea després va fer que les ONG anessin ocupant poc a poc el seu lloc. Si al 2015 duïen a terme un 14% dels rescats en la ruta central del Mediterrani, al 2017 el percentatge va superar el 40%⁴. Des del 2019, fruit d'aquests processos de criminalització i amb diversos processos judicials en marxa, amb prou feines queden ONG a la Mediterrània. El mar ha quedat desert. Només queden els vaixells mercants i les guàrdies costeres del sud.

5. Illes presons en frontera (2016-2021)

Amb l'acord entre la UE i Turquia, els camps de refugiats a les illes gregues es van convertir en forats negres de drets fonamentals. Els mitjans de comunicació i les principals organitzacions locals i internacionals ho han denunciat sistemàticament: des del sobre amuntegament i les temperatures hivernals sense aigua calenta ni calefacció (qui no recorda les tendes sota la neu), a la falta d'higiene, nutrició limitada, assistència mèdica inadequada i alts nivells d'inseguretat en els camps. En els últims anys, aquestes condicions han empitjorat (encara més) atès l'augment del nombre d'arribades i dels criteris cada vegada més restrictius a l'hora de transferir les persones més vulnerables cap al continent.

No és un problema d'incapacitat i recursos. Segons alguns experts, Grècia va concentrar el 2015 i el 2016 la principal resposta humanitària de la història si ho mesurem en costos per beneficiari. De fet, Turquia té camps de refugiats en millors condicions. Al llarg d'aquests anys, les autoritats gregues han argumentat que no volen convertir-se en el pati del darrere d'Europa, per la qual cosa es neguen a desplegar una infraestructura més duradora. Les autoritats europees, més o menys explícitament, ho expliquen per la ineficiència de les autoritats gregues. Però cap d'elles sembla estar gaire preocupada, per la qual cosa es podria deduir que no els va malament: la situació de Grècia té un clar efecte dissuasiu sobre aquells i aquelles que podrien estar per arribar.

Dues polítiques construeixen aquestes illes-presons en frontera: la política de retorn, que per poder-se aplicar exigeix la retenció dels que acaben d'arribar en espais

4. “La batalla de desgaste que Italia libra contra las ONG en el Mediterráneo”, El País (15 de maig de 2018). https://elpais.com/internacional/2018/05/13/actualidad/1526242362_443394.html

geogràficament tancats, i les polítiques d'indigència, que parteixen de l'assumpció que com pitjors són les condicions d'acollida, menys arribades hi haurà. Aquestes mateixes polítiques, que són polítiques europees, s'han aplicat també a les illes Canàries a partir del 2020. Són precisament aquestes polítiques, i no l'augment de les arribades, el que provoca crisis de recepció en aquests espais de frontera.

Dèiem abans que l'acord entre la UE i Turquia va fracassar en la seva política de retorns. Tampoc la majoria dels que han arribat a les illes Canàries al llarg de 2020 i 2021 han sigut retornats. Aquests baixos percentatges tenen a veure, entre altres coses, amb el fet que els països d'origen i trànsit (fins i tot quan hi ha un acord) no sempre col·laboren. Actualment, a més, tenen dos motius més per no fer-ho: primer, les restriccions a la mobilitat imposades pel context de pandèmia —pensem, per exemple, en el Marroc—. I segon, una població cada vegada més indignada que comença a culpar les autoritats pel seu silenci i responsabilitat en les morts. L'exemple més recent i evident és el Senegal.

L'altre element que caracteritza aquestes illes-presó són les polítiques d'indigència, que tendeixen a fer dels sistemes d'acollida autèntics forats negres de drets fonamentals. Sovint falla l'assistència jurídica i el dret a la protecció de refugiats i menors. Fallen també les condicions d'acollida. No és una qüestió menor. La “Directiva sobre condicions d'acollida revisada” (Directiva 2013/33/UE)⁵ obliga els estats membres a garantir unes condicions que “proporcionin als sol·licitants un nivell de vida adequat que garanteixi la subsistència i la protecció de la seva salut física i psíquica” (article 17.2).

Finalment, aquestes polítiques de contenció no només afecten els immigrants, sinó també el conjunt de la població. La misèria de qui (mal)viu dins dels camps acaba afectant també les vides dels que viuen fora. Amb la sensació que el govern i la UE els ha deixat sols, aquests últims tendeixen a culpar les persones immigrants de tots els seus mals. És una guerra entre pobres i oblidats. És un conflicte sense fi, atès que la solució no és en mans ni d'uns ni d'altres. Encara que es doni als marges geogràfics, aquí no hi ha polítiques de contenció que valguin, ja que els seus efectes (en forma de vots cap a l'extrema dreta) arriben més tard o més d'hora al centre.

En aquest sentit, Lesbos, Samos, Ceuta i Melilla —i, ara també, les illes Canàries— tenen en comú ser espais de contenció en les fronteres externes de la Unió Europea. Més enllà de retenir les persones immigrants, en aquestes “illes gàbia” —tal com les denominava Ana Oramas, diputada de Coalició Canària al Congrés dels Diputats— es creuen moltes de les crisis que afecten actualment Europa: la crisi demogràfica d'una Europa buida o buidada que expulsa els seus joves; la crisi econòmica d'aquelles zones afectades per la desindustrialització o els processos de globalització i sovint excessivament dependents del monocultiu del turisme; la crisi política d'una ciutadania que se sent desatesa pels seus representants polítics; i finalment, la crisi migratòria, que, tot i ser la menys greu, és, al mateix temps, la més visible, amb la qual cosa la persona immigrant tendeix a convertir-se en el cap de turc de tota la resta. Sens dubte, són massa crisis per a tan poc espai.

5. Accessible a: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=ES>.

6. La frontera descarada (2020)

Des del 2020, coincidint amb la pandèmia per la covid-19, l'estat grec va deixar de buscar subterfugis. Es va treure definitivament la mascareta per operar a cara descoberta. Així, el mes de febrer d'aquell any el govern hel·lè va decidir respondre brutalment contra les persones que intentaven creuar la frontera a la zona del riu Evros. A principis de març, Atenes va decidir suspendre el dret d'asil. Aquestes mesures sense precedent es van justificar de dues maneres. D'una banda, es va recórrer al vell argument que l'entrada irregular justifica el retorn irregular, és a dir, sense haver de garantir drets tan bàsics com l'accés a la protecció internacional. De l'altra, aquestes mesures es van justificar també des de la lògica de guerra. Brussel·les va acusar Erdogan d'utilitzar els refugiats com a armes de guerra, però no va dubtar a legitimar de la mateixa manera la resposta brutal del govern grec: "agraeixo a Grècia que sigui l'escut d'Europa", va dir la presidenta de la Comissió Europea Von der Leyen al final de la seva visita a la zona. Sense la possibilitat de sol·licitar asil, les persones migrants esdevenen objectes fàcilment "detenibles" i "deportables". La por de la pandèmia va permetre també justificar allò injustificable fins aleshores: des del tancament dels camps de refugiats a la retirada de les ONG d'ajuda humanitària.

A l'agost d'aquest mateix any, diferents mitjans de comunicació van publicar la notícia (amb proves contundents) que el govern grec havia abandonat desenes de persones refugiades al mar en tendes flotants a l'espera que els guardacostes turcs els retornessin a Turquia. Incomplint el que exigeix el dret internacional, no havien tingut accés als procediments d'asil. Havien sigut

embarcades i abandonades a la deriva aprofitant la nit i en mans d'encaputxats. Són pràctiques il·legals d'un estat grec que ha perdut definitivament la vergonya. Darrere del govern grec, de nou trobem la Unió Europea. A partir de material gràfic i correus electrònics de diversos agents, la revista alemanya *Der Spiegel* denunciava la implicació de Frontex en diverses d'aquestes devolucions en calent.

Juntament amb les devolucions en calent, il·legals i fetes de manera brutal, el 2020 també han estat notícia les morts a la Mediterrània central per omissió de les guàrdies costeres dels països més propers. Tal com dèiem, el naufragi del 21 d'abril, amb 130 morts, n'és l'exemple més flagrant. Ni Roma, ni La Valletta ni Trípoli van respondre a les demandes de socors. S'ha dit que un avió de Frontex va acostar-s'hi, però que no va emetre cap missatge d'advertència. El vaixell humanitari *Ocean Viking*, de l'organització francesa SOS Mediterranée, i tres vaixells mercants es van llençar al rescat. Quan van arribar, però, ja era massa tard. Només van poder recuperar 13 cadàvers.

En resum, cinc anys després de la mal anomenada "crisi dels refugiats", la vulneració de drets fonamentals no sembla fer dubtar a ningú. Davant la disjuntiva sobre què és primer, si el dret a la vida (i a una vida digna) o el dret dels estats a defensar les seves pròpies fronteres, la balança sembla decantar-se cap al darrer. És igual quants informes denunciïn no només el que és moralment reprovable, sinó directament il·legal. Sembla que als Estats els sigui igual, tal deu ser el seu sentiment d'impunitat. Ja no cal dissimular. La il·liberalitat de les anomenades *democràcies liberals* és ja una evidència incontestable.

7. I les ciutats, on queden?

El 2015, amb l'arribada de més d'un milió de sol·licitants d'asil en plena crisi de recepció de refugiats a Europa, moltes ciutats van prendre un paper preponderant. Tot i que l'asil és una competència eminentment nacional, la saturació dels sistemes de recepció va portar moltes administracions locals a posar en marxa serveis alternatius. Moltes ciutats italianes, per exemple, van desenvolupar polítiques locals per donar resposta a la presència de sol·licitants d'asil als seus carrers, ja fos perquè estaven en trànsit cap a altres països, a l'espera de formalitzar la sol·licitud o, que havent-ho fet, no complien els criteris per entrar en els sistemes estatals d'acollida.

En altres casos, les accions solidàries de la ciutadania van precedir les polítiques. A Berlín, per exemple, es van crear més de 150 iniciatives per acollir els refugiats que acabaven d'arribar. En aquests casos, les administracions locals van tendir a desplegar funcions de coordinació entre les diferents iniciatives ciutadanes. La relació no sempre va ser fàcil: amb el temps, les iniciatives ciutadanes van ser desplaçades per serveis públics i entitats socials reconegudes, amb una definició sovint molt més restrictiva sobre qui i en quina mesura es podia atendre.

Però des del 2015 les ciutats —aquelles que es van autoproclamar *ciutats acollidores*, que evidentment no ho són totes i potser, de fet, són minoria— van fer un pas important: mentre que fins aleshores els municipis s'havien dedicat a la gestió de les seves ciutats, desenvolupant polítiques més o menys dins de les seves competències i més o menys en línia amb les polítiques nacionals, en el context de la crisi de recepció del 2015 algunes ciutats

van començar a confrontar els seus governs nacionals, també en l'àmbit polític i de les polítiques de frontera. Per exemple, a l'agost de 2015 l'alcalde de Barcelona, Ada Colau, va denunciar la Unió Europea i els seus estats membres per les seves “polítiques de la vergonya” i va reclamar insistentment un paper més important de les ciutats en les polítiques de recepció de refugiats.

Pel que fa a les morts a la Mediterrània, algunes ciutats van denunciar els seus propis governs i oferir els seus ports (de manera simbòlica, ja que no és competència seva) a les embarcacions de rescat humanitari sense permís per desembarcar. Així, per exemple, al llarg de la primavera i estiu del 2018, ciutats italianes com Palerm o Nàpols van denunciar la política del ministre de l'Interior italià Matteo Salvini en contra de les ONG de salvament marítim, i altres com Barcelona i València van demanar al govern espanyol del PSOE que obrís els seus ports. Són exemples de com en els últims anys algunes ciutats europees s'han convertit en subjectes polítics, aquesta vegada també en qüestions de control fronterer i polítiques migratòries.

Barcelona ha estat especialment activa en la denúncia de les morts a la Mediterrània i acompanyant l'ONG de salvament marítim Open Arms. El 2019, per exemple, l'Ajuntament va firmar un conveni amb Open Arms per finançar (amb quasi 500.000 euros) les seves operacions de rescat a la Mediterrània central. A inicis del 2021, l'Ajuntament de Barcelona es va incorporar a la causa d'Open Arms contra Matteo Salvini, que va ordenar bloquejar el vaixell de rescat amb 130 naufragats a bord durant l'estiu del 2019. Juntament amb Open Arms, el consistori reclama danys econòmics i morals.

8. I les ciutats, ho farien millor?

En aquest context, fins a quin punt les ciutats representen o podrien representar l'alternativa? Fins a quin punt, tal com reivindica Benjamin Barber (2013), les ciutats ho farien millor? Per la seva naturalesa, les ciutats són diferents. En primer lloc, l'estat nació governa sobre un territori i les ciutats ho fan sobre persones. Mentre que la comunitat nacional coincideix amb la territorial, fent de la defensa de les fronteres una defensa del “nosaltres”, les ciutats són, per definició, espais creuats per una alta mobilitat. Les ciutats no tenen fronteres. Una ciutat són el conjunt de persones que hi conviuen en un moment determinat.

Precisament per això, i aquesta és la segona diferència, la ciutadania urbana és, per definició, més inclusiva. És ciutadà o ciutadana qui viu en una ciutat, independentment d'òrgens, pertinences i sovint també papers. Si bé el concepte de *ciutadania* és per definició exclouent —inclou els de dins per excloure aquells que en queden fora—, la ciutadania urbana en desdibuixa els límits. Finalment, les ciutats són diferents també quan parlem de seguretat. Mentre que les polítiques migratòries es justifiquen per la por de l'“altre” i la defensa de la seguretat pròpia per sobre de la seguretat de la resta, les ciutats saben per experiència pròpia que la seguretat a llarg termini només es pot construir des de la inclusió d'uns i altres. La inclusió és l'altra cara de la seguretat, com l'exclusió acaba sent l'altra cara del conflicte.

Ara bé, com fer d'aquestes diferències la base per a un nou paradigma de governança global de les migracions? Externament, és necessari construir una veritable aliança de ciutats que vagi més enllà de la gesticulació política i

el *branding* de cadascuna d'elles en l'arena internacional. Internament, passa per una veritable política social que atenuï les desigualtats i lluiti contra l'exclusió. Només així podem evitar que les ciutats acabin sent caldo de cultiu de discursos xenòfobs. No oblidem derives exclouents també per part d'algunes administracions locals: a França i Itàlia moltes ciutats han començat a excloure a persones estrangeres (inclouent ciutadania europea) de determinats serveis socials; a Espanya, alguns ajuntaments dificulten la inscripció en el padró de les persones immigrants en situació irregular o sense domicili fixe.

Només des d'una veritable política social les ciutats poden convertir-se en refugi, no solament per als qui han d'arribar, sinó també per als qui ja hi són. Ciutats que expulsen, ciutats que obliden part de la seva ciutadania, ciutats que abandonen, no poden ser ciutats refugi. Se'n poden declarar, poden fer d'això una qüestió política amb els seus estats. Però sense “polítiques socials” no hi ha “política” que valgui.

Bibliografia

BARBER, B. R. *If mayors ruled the world: Dysfunctional nations, rising cities*. New Haven: Yale University Press, 2013.

GARELLI, G., TAZZIOLI, M. “Choucha beyond the Camp: Challenging the Border of Migration Studies”. N. De Genova (ed.). *The Borders of “Europe”. Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*. Durham: Duke University Press (2017), p. 165-184.